

KEÑESBAY KARIMOVTIŃ «AĞABIY» ROMANINDA GRAMMATIKALIQ HÁM LEKSIKALIQ SINONIMLERDIŃ JUMSALIWI

Jalǵasbaeva Gúlzada Íqlasbay qızı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik univeriteti Filologiya hám tillerdi oqıtıw
(Qaraqalpaq tili) tálim baǵdarı studentı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13283335>

Annotaciya. Bul maqalada sinonimlerdiŃ qollanılıwı, ózgeshelikleri olardıń til biliminde tutqan ornı Keñesbay Karimovtıń Aǵabiy romanı mısasında sóz etildi.

Tayanısh sózler: sinonim, sinonimiya, grammatikalıq sinonimler, leksikalıq sinonimler, sózlik quram.

USE OF GRAMMATICAL AND LEXICAL SYNONYMS IN KENESBAY KARIMOV'S NOVEL «AGABIY»

Abstract. In this article, the use of synonyms and their place in linguistics will be determined on the example of Kenesbay Karimov's novel «Agabiy».

Key words: synonym, синонимы, grammatical synonyms, lexical synonyms, composition of speech.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ И ЛЕКСИЧЕСКИХ СИНОНИМОВ В РОМАНЕ КЕНЕСБАЙ КАРИМОВА «АГАБИЙ».

Аннотация. В данной статье употребление синонимов и их место в лингвистике будут определены на примере романа Кенесбай Каримова «Агабий».

Ключевые слова: синоним, синонимия, грамматические синонимы, лексические синонимы, композиция речи.

Tildegı sózlik quram tildiń qanday jaǵdayda ekenligin kórsetse, tildegı sinonimler sózlik quramnıń qanday jaǵdayda ekenligin kórsetetuǵın kórsetkishlerdiń biri ekenligi belgili. Tildegı sinonimler adamnıń keń oynı durıs, anıq kórkem etip beriwde, sonıń menen birge oylaǵan maqsetiniń túr-túsine baylanıslı kórkem oydı bayanlawda úlken áhmiyetli rol atqaradı. Sol ushın da, sinonimlerdi izertlep, onıń hár qıylı nızamlıqların ashıw sıyaqlı teoriyalıq máseleler menen birge tildiń leksikasınıń baylıǵın kórsetetuǵın sinonim sózlerdi jıynap, sinonimlik sózlik dúziw usaqan ámeliy máseleler XX ásirdiń 60-70-jıllarında qolǵa alına basladı. Leksikologiyada izertlewdi kútip turǵan bir talay máseleler bar. Bulardıń ishinde kólemi jaǵınan kóp, ádebiy tilde eń bir kóp qollanılatuǵın órisi keń hám tildiń baylıǵın kórsetetuǵın sinonimler bolıp tabıladı.

Sinonim sózi grektiń sinonimiya degen sózinen alınıp, bir atamalı degen mánini ańlatadı.

Sinonim sózler sırtqı túri hám aytılwı jaǵınan hár túrlı bolıp keledi, al ulıwma ańlatatuǵın mánisi hám mánilik qatnası jaǵınan bir-birine júdá jaqın boladı.

Qaraqalpaq tilindegi leksikalıq sinonim sózler Mamıt Qálenderov tárepinen arnawlı túrde izertlendi. Ol 1970-jılı Tashkentte «Qaraqalpaq tilindegi sinonimler» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. Dissertaciya jumısınń temasına baylanıslı ol bir neshe maqalalar jazıw menen bir qatarda, eki monografiya jumısın kitapsha etip bastırıp shıǵardı. Ol miynetlerde qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdiń payda bolıw jolları, sinonimlerdiń sóz shaqaplarına qatnası, frazeologiyalıq sinonimler, stilistikalıq sinonimler, sinonimlerdiń grammatikalıq ózgeshelikleri hám taǵı basqa máseleler keńnen analizlengen.

Demek, qaraqalpaq kórkem ádebiy tili leksikasındaǵı sinonimler menen sinonimlik qatardı belgilew hám olardıń payda bolıw derekleri burın kewildegidey ilimiy kóz-qarastan izertlenbegen.

Sonlıqtan, biz usı máseleni, yaǵnıy qaraqalpaq tiliniń sinonimikasınıń ózinshelik ayırıqshalıqların, I. K. Karimov shıǵarmalarında qollanıw ózgesheliklerin anıqlawdı aldımızǵa maqset etip qoydıq. Jáne de, qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdiń izertleniw jaǵdayların sóz ettik.

K. Karimovtıń dóretiwshiligi óziniń milliy ózgesheligi menen ayrılıp turadı. Onıń shıǵarmaları qaraqalpaq tiliniń bay leksikalıq baylıǵınan sheberlik penen paydalana alıwı menen stillik jaqtan ózgeshelikke iye. Máselen:

Al, Qulmannıń hayalı bolsa júregindegi **dárt hásiretlerin** tili arqalı tóger, biraq kókiregi jeńillesiwdiń ornına **dárt** penen beterirek tolar edi (I,II, 109-bet).

Jaz boyı mıs qaynaǵan ıssılardıń izi úzilmeytuǵın Qızılqum sahrasında ósken hár bir **shóp**, hár bir **giya** ilajı bolsa suwǵa jaqınraq jerge ósiwge umtıladı (I,II, 186-bet).

Álqıssa birew **dáwletli, dańqlı, abıraylı** adamdı kórip, “hey, ol da ózime uqsǵan adam eken ǵoy” dep qoya qalar (I,II, 228-bet).

Ákesiniń dawısında **ashıw, qáhar ya ǵazep** joq edi (I,II, 266-bet).

Joqarıda keltirilgen mısallardaǵı *dárt – hásiret, shóp – giya, dańqlı – abıraylı – dáwletli, ashıw – qáhar – ǵazep* sózleriniń mánileri bir-birine jaqın. Degen menen bul sózler jazıwshı tárepinen eki mánilik ottenok penen qollanıw tur hám bir-biri menen mánilesligi boyınsha birlesip kele aladı. Biraq olardıń ulıwma mánisi ortaq bolǵanı menen birewinde bar máni ayırıqshalıǵı ekinshisinen tabılmaytuǵını ózinen-ózi belgili bolıp turǵanday seziledi.

Sinonimler leksikalıq sinonimler hám grammatikalıq sinonimler bolıp bólinedi. Leksikalıq sinonimlerde, tiykarınan, mánilik jaqtan bir-birine júdá jaqın, al sırtqı túri jaǵınan túrlishe bolıp usı ushırasatuǵın sózlerdiń toparı kiredi. Mısalı: aytıw, qulaq-qagıs etiw, aldınan ótiw, boldırıw, halı ketiw, dimarı qurıw; menmensiw, murnıń kóteriwi, mise tutpaw, pısqıp qaramaw, ózin joqarı

tutıw; óldi, kóz jumdı, qaytı boldı, qaza taptı, shetnedi, uzaq jolǵa uzatıldı, dúnyadan qayttı taǵı basqa. Bul leksikalıq sinonimler túri jaǵınan túrlishe bolǵan menen, mánsi jaǵınan óz ara birdey.

Sonlıqtan bunday sózlerdiń toparı óz ara leksikalıq sinonim bolıp tabıladı.

Esitkenlerdiń **júregın silkindirip jiberetuǵın**, ózine nala, **qorqınısh**, aybat shegiw, óshpenlik ırǵaqların jámlegen sırlı hám jabayı dawıs bul saparı dım jaqın jerden esitildi (I,II, 4-bet).

Qula dúzde, Qızılqumınıń bir qoynawında, **insan** shawqımın kóp zamanlardan esitpegem jerlerde **adamlardıń** dawısları janǵırdı, mal mónirep, qulınlar kisnep, naǵız qıslawǵa aylanǵanday boldı (I,II, 6-bet).

Qozı-ılaǵı **mańıraǵan**, botası **bozlaǵan**, qulını **kisnegen**, jetim-jeseri alıs saparǵa jaramaytuǵın jaqınları qalıp baratırǵan awıldı qıya almay, kóz jasları tıyılmay, jılap, izlerine qaray-qaray baratırǵan mánzil qayaqta ózi? (I,II, 5-bet).

Bul mısallarda “júregın silkindirip jiberetuǵın-qorqınısh” kelbetlik xızmetindegi fraziologiyalıq sóz dizbek hám atlıq sózler, “insan-adam” atlıq sózleri óz ara sinonimlik qatardı dúzgen hám gáptiń stillik jaqtan kórkemligin támiynlep tur. Dáslepki mısalda “júregın silkindirip jiberetuǵın” sózi qattı qorqınıshlı nárese ekenligin bildirip tur, eger tek ǵana “qorqınısh” sóziniń ózin qollansaq, onda gáptegi emociya oǵan beriletuǵın ekspressivlik qatnas qurǵaq bolıp qaladı.

Al, úshinshi mısalda “mańıraw-bozlaw-kisnew” sózleri haywanlardıń hár túriniń ózine tán shıǵaratuǵın dawısın bildirip tur.

-Maqul kelipsiz, úlken dáryanıń ayaǵı, Shımbay menen Shaxtemir bunnan júz jıllar burın **babalarımızdıń jaylaǵan jeri**, Tórkistannan keyingi **ata-jurtımız**, dep irkildi (I,II, 203-bet).

Qulshınıń ata-babaları aytıwlarına qaraǵanda «Aq taban shubırınıdı»dan kóp burın Fergana Dashtın **mákán** etip júrgen desedi, jáne olar negedur Tórkistandı emes, Dáwqara menen Shımbay átirapın «ata **jurtımız**», dep aytıp júrer edi. (I,II, 18-bet).

Baǵdarı ózine ekinshi **mákán**, tuwılǵan **awılınan**, kerek dese ata-anasınan da bawırman bolıp qalǵan Qulshı biy awılı, qalıń qıpshaqtıń ishi (I,II, 86-b).

Durıs kópshilik “**Ata makan**”, “**Ata jurt**”, “Shımbay”, “Dáwqara” degen sózlerdi esitken, biraq onıń alıs-jaqın, qay tárepte ekenligin, qanday **mákán** ekenligin anıq bilmeydi (I,II, 5-bet).

Qullası tartınbasın, **awılǵa** qaytsın, **elge** qaytsın (I,II, 76-b).

Joqarıda keltirilgen mısallardıń barlıǵında “ata **mákán**, watan, tuwılǵan jer” sózleriniń sinonimleri qollanılǵan. Birinshi gápte “babalarımızdıń jaylaǵan jeri hám ata-jurtımız” sózleri kontekstlik sinonim xızmetin atqaradı, ata-babaların qonıs basıp, jasaǵan jerinde házirgi waqıtta ózide jasap atırǵanlıǵın bildiriw ushın qollanılǵan. Ekinshi gápte “**mákán-jurt**” sózleri óz ara sinonimlik qatardı dúzgen. Úshinshi mısalda da usılay “**mákán-awıl**” sózleri óziniń jasap atırǵan

watani, ana jer, ana topıraǵın kórkemlik penen súwretlew ushın qollanılǵan. Tórtinshi gápte “ata mákán”, “ata jur” sózleri óz tuwılǵan úlkesin súwretlewde jumsalǵan. Aqırǵı gápte bolsa “awıl”, “el” sózleri de “tuwılǵan el” mánisin bildiriw ushın qollanılǵan. Itibar berip qaraǵan bolsańız, hár gápte “watan” sóziniń qollanılǵan sinonimleriniń xızmeti, stillik talabı ózgeshe, sonıń ushında sinonimlerdi gápte dus kelgen jerinde qollanıp kete almaymız.

Qulshınıń kóp gúrrinlerden esitiwinshe qıpshaqlardıń ata-babaları bolǵan áyyemgi qıpshaqlar tariyx dóregen ya dóremegen zamanlarda Edil hám Jayıq dáryalarınıń boyınan baslanıp, Ural tawların jaǵalap **bir sheti** Aral, **bir tárepi** Káspi, **bir tamanı** Qarateńizge shekemgi, onnan Qap tawına tirelgen Dashtı Qıpshaq, Sırt dep atalatuǵın shetsiz-sheksiz dalalarda mınlaǵan jıllar gezip, sań mın márte dushpanı menen urısıp, gá jeńip, gá jeńilip, gá ústemlik etip, gá ğarezli bolıp, gá patshalıq dúzep, gá tobtı buzılıp, kóship-qonıp júrgen qusaydı. (I,II, 17-18-betler)

Bir **jaǵı** jazıq dala, bir **jaǵı** qum, bir **tárepi** suw bolǵan bul jaylaw mańǵıtlardıń atasınan balasına miyras bolıp kiyatırǵan múlki (I,II, 79-b).

Joqarıdaǵı mısallarda bir tárep penen ekinshi tárepti ajratıp kórsetiw ushın “bir sheti, bir tárepi, bir tamanı, bir jaǵı” sózleri qollanılǵan. Eger “tárep” sóziniń sinonim variantların qollanbay, gápte qayta-qayta tárep sózin qollanatuǵın bolsaq gáptiń kórkemligi tómenlep, oqıwshı ushın zerigerli, qızıqsız bolıp qaladı.

“...atıńdı ber biy aǵa, ákemniń **jılqısı**niń bárin al, “Torıqasqa...” degen sózdi mınınshı márte tákirarlar edi (I,II, 22-b).

Iytler qolǵa úyretilgen, Bóribasarǵa uqsarǵan, qasqır menen taysalmay alısa alatuǵın tekli iytler de boladı, biraq tábiyatında duz ańı qasqır **batıllıǵı** jaǵınan da, hiylekerligi, sezgirliǵi jaǵınan da, **kúsh-quwwatı** jaǵınan da, iytten joqarı turadı (I,II, 36-b).

Bul mısallarda “at-jılqı” atlıq sózleri óz ara jeke turıp mániles bolıp kelgen, “at” sózin ekinshi márte qollanbaw, gáptiń kórkemliginiń joqarı bolıwı ushın “jılqı” sózinen paydalanılǵan biraq “at” sózi ónimli qollanıladı. Al, ekinshi gápte “batıllıǵı-kúsh-quwatı” sózleri óz ara sinonimlik qatardı dúzgen, bundaǵı “batıl” sózi tek ǵana kórkem shıǵarmalarda ushırasadı, sóylew tilinde “batır” sózi ónimli qollanıladı.

Onı adamlar **hiyle** yamasa **sumlıq** dep ataydı. Máselen, túlkini **hiyleker**, **sum** dep jiyi-jiyi aytamız (I,II, 38-b).

Bizdi **alla** aldında gúnakar qılmań, tóbemizde **quday** bar, eki iynimizde eki perishte bar, inshalla bunısız da isimiz **allanıń** járdeminde pite berer (I,II, 59-b).

Joqarıdaǵı mısallarda “hiyle-sumlıq”, “alla-quday” sózleri gápte óz ara sinonimlik qatardı dúzıp, “hiyle hám sum” sózleri adamǵa qarata qollanılǵan sumlıq penen aldap ketetuǵın adamlarǵa

qarata qollaniladi. Al, ekinshi gápte “alla-quday” sózleri “jaratqan”, “táñri” sózleri menen ele de sinonimlik qatarın keñeytiwi múmkin.

-Qulshijan, alıstan at harıtıp, **aǵayindi** kóreyin dep kelipsiz, al ol jaqtan qanday xabar keltirdiñiz, eliñizdegi qaraqalpaq **bawırlarımızdıń halı** qanday, **jaǵdayı** qanday?

(I,II, 18-bet).

Túni menen shawqımnan uyqısı qashqan ol tań azanda turǵan, ne **hal**, ne **awhal** bolǵanlıǵın óz kózi menen kórmekshi edi (I,II, 45-b).

Álemdegi barlıq **qáwip-qáter**: gezelgen mılıtq, janǵan ot, qayralǵan tıyıq, ótkir hám **qáwipli** insanlar názleri, barlıǵı bir zamatqa tumsıǵı qanǵa tiygen bóriniń kóz aldınan joǵalǵan edi (I,II, 41-b).

Bul mısallarda “aǵayın-bawır” sózleri “tuwǵan-tuwısqan” mánisinde qollanılǵan, “aǵayın-bawır-tuwısqan-tuwǵan-tuwıs” sıyaqlı sózler menen sinonimlik qatardı dúze aladı. Onnan tısqari bul gápte taǵı “hal-jaǵday” sózleri mániles bolıp qollanılǵan, “hal-jaǵday-awhal” sózleri menen sinonimlik qatar dúze aladı. Al, úshinshi gápte “qáwip-qáter hám qáwip” sózleri sinonim. Bunda dáslepkişinde dúnyadaǵı barlıq qáwip-qáter názerde tutılǵan bolsa, ekinshisinde qáwipli insanlardıń kóz-qarasları, názerleri haqqında ayılǵan.

Kun kóterildi. **Quyash** nurları áste-aqırın dógerekti qızdıra basladı (I,II, 45-b).

Alaman atlarına minip, **topar-topar** bolıp, kimin arqa, kimi qıpshaq elatı tárepke atların jeldirip barar edi (I,II, 85-b).

... ol **ólimnen** de qorqajaq emes, **ájelden** qashıp baratırǵan joq, urıp-soǵıp qıynawlarǵa tabı bolmaǵanlıqtan, jáne islegen jaqsılıǵın óle-ólgenshe umıtpayman dep ózine-ózi sert etken... (I,II, 85-b).

Bul gáplerde “kún-quyash”, “alaman-topar”, “ólim-ájel” sózleri bir-biri menen sinonimler qatarın quraǵan hám “topar-alaman” sózleri “kópshilik, toplanǵan adam”dı bildiriw ushın qollanılǵan.

...aybıqáddem hám jas baytallar ushın **ayqaslar** menen **shayqaslarda** mol sumlıq úyrengen gúreń kóz ilespes shaqqanlıq penen qayrıla berip sáddelegende bunday sumlıqtan biyxabar jiyren basına tiygen tuyaqtıń soqqısı zarpınan kózlerinen ushqın shashırıp ketkendey bolǵan edi (I,II, 88-b).

Ámir **múlkine** de araları jaqın qay tamannan jaw keler bolsa jawinger mańıtılar óz jerin qorgawǵa tayar turadı, qol sozındaǵı ámir **dáwletiniń múlki** de aman boladı (I,II, 79-b).

Bul mısallarda “ayqaslar hám shayqaslar”, “múlk-dáwlet” sózleri mániles qollanılǵan, bundaǵı “ayqas, shayqas” sózleri “urıs-qaǵıs” mánisin bildiriw ushın qollanılǵan, al “dáwlet-múlk” sózlerin “baylıq, mal-dáwlet” sózleri menen sinonimlik qatarın keñeytiwge boladı.

Burın dárwishlerden esitken gázzellerinen **esine** túsirdi “meni yoqlar kishim barmu” degen qatarlardan basqası **yadına** kelmedi (I,II, 79-b).

Jaqn jerde qoyan az bolǵanlıqtan qurǵan duzaǵına ań túse bermedi, alıslap ketiwge átirap biytanı bolǵanlıqtan táwekel etpedi, bes-altı janlıǵın kimnińdur padasına qostı, at penen bir-eki malǵa anası qaraydı, aqırında **qıyalına**: sháhárge barıp kórsem,-degen **oy** keldi (I,II, 198-b).

Usınday uqıplı, **dáwjúrek**, **qorqpaytuǵın** ulınıń bar ekenligine razı bolǵan maqtanış sezimi me edi ol? (I,II, 16-bet).

Joqarıdaǵı mısallarda “es-yad”, “qıyal-oy” sózleri sinonimlik qatardı dúzgen, barlıǵında adamnıń oy-qıyalın bildiriw ushın qollanılǵan. Al, songı gápte dáwjúrek-qorqpaytuǵın sózleri de sinonimlik qatardı duzip, dawjúrek sózi stillik jaqtan kórkemlikti támiynlep tur.

Tosınnan basına túsken músiybetten qáddi búgilgen **kibi** kóriner, shoq saqalınıń aǵı da kóbeygen **yańlı** edi (I,II, 83-b).

Bul keltirilgen mısalda kómekshi sózler de sinonimlik xızmetti atqarıp kelgen, sıyaqlı-kibi-yańlı htb sózler menen sinonimlik qatardı dúziwi múmkin.

Al, grammatikalıq sinonimler basqa sinonimlerden, sonıń ishinde leksikalıq sinonimlerden ózine tán ózgeshelikleri arqalı ajıralıp turadı. Grammatikalıq sinonim degennen hár qıylı morfologiyalıq túrdegi sózlerdiń, sóz dizbekleriniń, qospa gáp bólekleriniń mánilik jaqtan óz ara birdey qollanılatuǵın ekinshi bir qatarın túsinemiz, grammatikalıq sinonimler morfologiyalıq sinonimler hám sintaksislik sinonimler bolıp ekige bólinedi.

1. Morfologiyalıq sinonimler: biymáni-mánissiz, námálim-málimsiz, biyádep-ádepsiz, naqolay-qolaysız, biypul-pulsız taǵı basqa bolıp bólinedi.

2. Sintaksislik sinonimler:

a) sóz dizbegi boyınsha oqıwǵa barıw-oqıw ushın barıw, mashina menen barıw-mashinada barıw, telefonda sóylesiw-telefon menen (I,II, arqalı) sóylesiw, adamday sóylew-adam taqilette sóylew taǵı basqa.

b) qospa gáp bólekleri boyınsha. Biybixan úyge kelgende, Gúlziyra kiyinip bolǵan edi. Petka qansha sır bergisi kelmegen menen, bári maǵan málim-Petka qansha sır bergisi kelmese de, bári maǵan málim. Grammatikalıq sinonimler de leksikalıq sinonimler sıyaqlı, hár túrli stillik talaplarǵa baylanıslı qollanıladı. Sinonimlerdiń bul túriniń kópligi, onıń keń kólemde óris alıwı hár bir tildiń stillik múmkinshilikleriniń bayıwına, sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwına alıp keledi. Sinonim sózler ayılajaq pikir anıq hám dál etip beriw ushın stillik talapqa ilaylıq sózdiń yamasa gáptiń mánilik úylesimine qaray qollanıladı.

Tildegi sinonim bolıp qollanılatuǵın sózlerdiń barlıǵı da bir sóz shaqabınan boladı.

Tiykarınan házirgi qaraqalpaq ádebiy tilindegi sinonim sózlerdi atalıqlar, kelbetlikler, feyiller, ráwishler jasaydı. Atlıq sózlerden payda bolǵan sinonimlerdi alıp qarayıq: el-jurt-xalıq, insan-adam, at-yabı h.t.b. Máselen:

Ishinde “usı at shabatuǵın **at-aw**, báygige bir qosıp kórsem nem ketipti” dewshilerde *teksiz, dereksiz*, ata-enesi *námálim yabısın* jetelep kelip táwekel kemesine miniwshiler de joq emes edi (I,II, 61-b).

Bul mısalda “at” hám “yabı” sózleri óz ara sinonimlik qatardı dúzgen, bundaǵı eki sóz de atlıqtan jasalǵan hám sózlerdiń kórkemlik dárejesi gápte qollanıw ornına qaray joqarılaǵan.

Bunnan tısqarı bul mısalda “teksiz, dereksiz, námálim” sózleri de sinonimlik qatardı dúzip kelgen, teksiz, dáreksiz sózleriniń túbiri atlıqtan bolǵan biraq námálim sózi kelbetlikten jasalǵan.

Qaydan kelgenin bilmeydi, birden “bul átirapta ań kóp bolsa kerek” degen **oy** sap ete qaldı da, ol **qıyalında** órshiy-órshiy balanı jıllı ornınan turıwǵa májbúrledi (I, II, 7-bet).

Taǵabergen seyistiń júreǵin kek alıw, tilsiz, ayıpsız bir janıwardıń biywaq ájeli ushın ósh alıw tilegi ottay jandırar, bir orında qarar tawıp egleniwge qoymas, **oylawǵa, pikirlewge** púrsat bermes edi (I,II, 73-b).

Qulshı biyge uqsap, onıń da **oyında, sanasında** “ Tólesin” degen bir sóz aylanar, onıń delbesi sıpat kelbeti elesler, onıń ornın tórt ayaǵı sozılıp tas aqırdıń aldında tanawı jelibirep, alqınıp atırǵan at basıp keter, attıń elesi gá qayshılǵan, qos qulaǵı juldızdı gózlep tepsiner... (I,II, 73-b).

Bizdi **alla** aldında gúnakar qılmań, tóbemizde **quday** bar, eki iynimizdegi eki perishte bar, inshalla bunısız da isimiz **allanıń** járdeminde pite berer (I,II,59-bet).

Táńir jarılqasın Eralı, aytqanıńız kelsin axun aǵa. **Qudayǵa** shúkir basımız aman, tek úyde qalǵan tentegimizdiń bul atqa degen ıqlası ózgeshe edi (I,II, 71-b).

Bul mısallarda atlıqtan bolǵan “oy” hám “qıyal” sózi bir-biri menen sinonimlik qatar dúzilgen hám ekinshi sinonimlik mánidegi sózdi qollanıw arqalı gáptiń kórkemligi artqan, ekinshi mısalda “oylaw” hám “pikirlew” sózleriniń túbiri “oy” hám “pikir” sózleri , al úshinshi gápte de “oyında”, “sanasında” sózleriniń túbiri “oy”, “sana” sózleri atlıq sóz shaqabınan jasalǵan, sonday-aq tórtinshi hám besinshi mısallardaǵı “alla, quday, táńri” sózleri de atlıq sóz shaqabınan bolǵan mániles sózler bolıp “táńri, haq” mánisinde qollanıwǵan.

Basın kótermey biydiń sózin maqullap otra berdi. **Gellesinde** bir sawal shır gúbelek aylanar: “Ne qılıw kerek?. Uslap beriw kerek pe? Joq, qash dep aytıw kerek pe? (I,II, 100-bet).

Kelesi tańda mańǵıtlardıń biyi Qojamyardıń awılına atlanıwdıń ornına Buxaraǵa, jorasınıń **janazasına** atlanıwǵa májbúr boldı hám Qojamyardı **namazda** ushıratıp, sóylesiwdi kewline túyip qoydı (I,II,157-bet).

Onda she, dep gápin jalǵastırıp **sháhar** aqsaqalı, taza **qalanıń** jobası menen ornın tańlawdı Erejep biyge buyırmaq, ne deysizler? (I,II, 398-bet).

Bul mısallardıń dáslepkesinde “bası, gellesi” sózleri adamnıń múshesi, basın ańlatıw ushın qollanılǵan. “Gelle” sózinde ekspressivlik kúshli xızmet atqarǵan. Al ekinshi mısalda “janaza” hám “namaz” sózleri atlıqtan jasalǵan sinonim sózler, bulardıń biri sál jumsaqraq máni bildirse, birinde sál turpayılıq sezilip tur. Kiyingi gápimizde “sháhár, qala” sózleri atlıq sóz shaqabınan bolǵan, mákán mánisin bildiriw ushın qollanılǵan.

Bul sahralarda **bórinı** ushıratıw, olardıń top bolıp malǵa shabıwı, qoy-eshki, qaramal, jılqını, hátteki túyeni de **qasqır** tartıp ketiwi tań qalatuǵın hádiyse emes, biraq búgingi jekke bórinıń et túrshiktiretuǵın jabayı hám sırlı úni adamdı oyǵa taldırǵanday, jamanlıqtan xabarlandırǵanday edi (I,II, 9-bet).

Qızılqumnıń barlıq **qasqırı** menen **bórisi** jıynalǵanday (I,II, 35-b).

Seyis bir máwritke bolsa da, quyashtıń tınımsız joqarıǵa órlewin toqtatıwdı qáler, biraq bunday **imkan**, bunday qúdiret ózinde joq ekenligin anıq sezer, meyli, onday **múmkınshilik** bolmasa da eń bolmaǵanda qos qanatı joq ekenligine, házir bul táshwishli álemnen ushıp kete almaytuǵınlıǵına pushayman jer edi (I,II,105-b).

Joqarıdaǵı mısallarda “bóri-qasqır” sózleri bir haywan túrin ańlatıw ushın eki túrli varianttan qollanılǵan. Al, sońǵı mısalda “imkan-múmkınshilik” sózleri óz ara sinonimlik qatnasta imkaniyattıń joqlıǵın bildiriw ushın qollanılǵan.

Feyilden bolǵan sinonimlerge: Onıń urılar ishinde bolǵanlıǵın, attı alıp ketken úsh adamnıń biri ekenligin, Taǵabergen seyis te, at ústinde bolǵan Erejep te dáliylyey almas, al qolǵa túsken eki urı Tólesindi **tanımaytuǵınlıǵın**, kórmegenin, **bilmeytuǵınlıǵın** aytıp ant ishti (I,II, 60-b).

Bul mısalda “tanımaytuǵınlıǵın” hám “bilmeytuǵınlıǵın” sózleri “tanımaw, bilmew” feyillerinen jasalǵan óz ara mánilis sózler bolıp, “kórmegenligin, bilmeytuǵınlıǵın, tanıs emesligin” bildiriw ushın qollanılǵan.

Sháhár kem-kemnen átirapqa en jayıp, **tolısıp, keńeyip hám bayıp** barar edi (I,II, 277-bet).

Bunda “tolısıp, keńeyip, bayıp” sózleri kontekstte sinonimlik qatardı dúzip kelgen. Bul sózler “tolısıw, keńeyiw, bayıw” feyillerinen jasalǵan bolıp, “rawajlanıw, keńeyiw” mánilerin bildirip tur.

Balanıń kóringen izden qorqqanına arı kelip, ózine ızalandı, qorqpaytuǵın, batır ekenligin dálillewdi talap etip turǵan bir ishki dawısqa qulaq qoyǵan bala izge qaytıw pikirinen waz keship, tuyeniń tabanına mezges iz ketken tamangá **qádem taslap, ilgeriley berdi** (I,II, 11,12-bet).

Ájel menen talay márte **betpe-bet kelgen**, aqshamları kózleri shamday jangán bórilerge talay **duslasqan** Bektemirdin bir arshın keletuǵın kókireginiń shep tusı “shım” etti (I,II, 4-bet).

-Men qayda keter edim. Adasıp ta hesh qayda barmayman, onıń ústine **qulaq túrgen** adam kóshtiń shawqımın da **esite aladı** (I,II, 50-b).

Bul mısallardıń dáslepkesinde “qádem taslaw-ilgeriley beriw” sózleri óz ara sinonim bolıp, “qádem taslaw” fraziologiyalıq sóz dizbek arqalı “júriw, alǵa jıljıw” mánilerin bildirip kórkemlik támiynlengen. Al, ekinshi gápte “betpe-bet keliw- duslasıw” sózleri feyil sóz shaqabınan jasalǵan, bir-biri menen mániles kelip, “bir-birin kóriw, ushırasıw” mánisinde qollanılǵan. Sońǵı mısalda “qulaq túriw- esite alıw” sózleri sinonimlik qatardı dúzgen feyil sóz shaqabınan jasalǵan sinonimler bolıp esaplanadı. “Qulaq túriw” fraziologiyalıq sóz dizbegi “esitiw” sózine qaraǵanda ekspressivligi, kórkemligi joqarı, ayrıqshalıǵı basım.

Qorqsań yamasa zerikseń at penen, bolmasa iyt penen **sóylesiwge, keńesiwge** boladı (I,II, 11-bet).

Taǵı da kóz jasları iyegine **sorgalap**, boz kóylektiń ónirine **tama basladı** (I,II, 33-b).

Jigittiń kimnendur **jábir kórgeni, kemlik kórgeni**, zulımǵa shıdamay qashıp shıqqanın tır-túsinen ańǵarıwǵa bolar edi (I,II, 65-b).

Joqarıda kórsetilgen mısallarda “sóylesiw-keńesiw”, “sorgalaw-tama baslaw”, “jábir kóriw-kemlik kóriw” sózleri óz ara sinonimlik qatardı dúzip kelgen. Dáslepki mısalda “sóylesiw-keńesiw” sózleri “oylasıw, sawbetlesiw” mánilerin bildirip kelgen. Ekinshi mısalda “sorgalaw-tama baslaw” sózleri feyilden bolǵan sinonimler, kóz jastıń tómenge qaray aǵıwın názerde tutqan.

Kiyingi mısalda “jábir kóriw-kemlik kóriw” sózleri feyilden bolǵan “qorlanıw, jábirileniw” mánilerin ańlatıp kelgen.

Torıqasqanı **záharlew** kele qoymas. Ele onıń **uwlanǵanı** da anıq emesǵoy (I,II, 72-b).

Jıynalǵanlardıń perzeniniń biymeziǵil ólimine baylanıslı **kewil bildirip, aytqan tazıyaların** bas iyip, únsiz tınladı (I,II, 83-b).

Jáne bul is tóbeden túskendey tosınnan boldı, aqılım hayran, bálki sizler ózlerińiz birnárse bilersizler, sheyit ketken perzentim bálki tiriliginde birer birádarına ishindegi sıırım **pash etkendur**, kim dos, kim dushpanlıǵın **aytqandur** (I,II, 83-b).

Joqarıdaǵı mısallarda “záharlew-uqlaw, kewil bildiriw-tazıya ayıw, pash etiw-aytıw” sózleri feyil xızmetindegi sinonimler esaplanıp, gáptiń kórkemligin támiynlep, ekin túrli ottenokta, orta q mánilerde qollanılǵan.

Ráwishten:

Sebebi, waqıya **kózdi ashıp jumǵansha, tez** baslanıp, sol tezlik penen dawam etpekte... (I,II, 39-b).

“Zanǵar, **jalǵız** ózi jortıp, **jekke-jarım** júrgen mal menen túyeni, gezi kelgende kóligi ázzilegen, qarıw-jaraqsız jolawshını alıp úyrengen, óz gezeginde eki ayaqlı adam balasınan jábir kórgen kókjal qasqır boldı góy, shaması (I,II, 4-bet).

Bul mısallardıń dáslepkinde ráwishten jasalǵan “kózdi ashıp jumǵansha-tez” sózleri sinonimlik qatardı dúzgen. “Kózdi ashıp jumǵansha” fraziologiyalıq sóz dizbegi “tez, jıldam” sózleriniń ekvivalenti sıpatında qollanıladı. Joqarıdaǵı gápte “tez” sózine qaraǵanda ayrıqshalıq, stillik jaqtan kórkemlik bayqaladı. Ekinshi mısalımızda ráwish sóz shaqabı xızmetin atqarıp turǵan “jalǵız hám jekke-jarım” sózleri dara turıp óz ara sinonim bolıp, “bir ózi, jeke” sózleriniń mánisin ańlatıw ushın qollanılgan.

Qaraqalpaq penen qazaq **aralas, qoralas** bolıp qansha zamanlardan berli **iyinles** jasap kiyatırǵanlıqtan bul xalıqlardıń dástúri de bir-birine jaqın edi (I,II, 53-b).

Bul mısalda “aralas-qoralas-iyinles” sózleri kelbetlik xızmetindegi sinonim sózler, “qóńsı” mánisinde jumsalǵan. Gápte úsh orında úsh túrli ottenokta, úsh túrli kórkemlik dárejesinde qollanılgan.

Kelbetlikten:

Mangıtlardıń úlken biyi Qojamıyardıń **júyrik** atqa, **alǵır** tazıǵa, **suńqar** qusqa qumar Tólesin atlı bir balası bar edi. (I,II, 19-bet).

Bórinin sestı zildey basın aldınǵı ayaqlarınıń ústine qpyıp, qalǵıp atırǵan Bóribasardı “selt” ettirip oyattı da, **juwan hám targıl dawısı** menen “ars” etip, úremen degenshe góne jurttan awıl iyteriniń toparına ilesip kósh penen kiyatırǵan, Bóribasardıń ıǵın shalıp, onıń panasında júrgen menen turpatı anaw-minaw bórinin erkeginen qalıspaytuǵın kók qanshıq denesine say bolmaǵan jinishke dawıs penen “shaw” ete qaldı (I,II, 4-bet).

Bul mısallarda kelbetlik xızmetindegi “júyrik-alǵır-suńqar” sózleri gápte sinonimlik qatardı dúzip, “shaqqan, alǵır, ziyrek” mánilerin bildiriw ushın qollanılgan, al kiyingi gápte bolsa “juwan-targıl” kelbetlik sózleri mániles qollanılıp, iyttiń úrgendegi dawısınıń juwanlıǵın ańlatqan.

Qulshı biy qırıq bes jaslar átirapındaǵı, uzın boylı, qayınnan kelgen, qıpshaqlarǵa tán sarı sınılı, kók kózleri tigilip qaraǵanda ónmenińnen ótip ketetuǵınday ótkir, qaysı sózdi aytıw kerekligin tańlap aytatuǵın, **minezi jaydarı, tez ashıwlanbaytuǵın** adam edi. (I,II, 17-bet).

Mudamı kek alıw edi, tilsiz janıwarlarǵa qastıyanlıq etken, hám **gózzal**, hám **kórkem**, hám shapqır attıń tek óziniki bolıwın qálegen (I,II,104-b).

Bul mısallarda “minezi jaydarı- tez ashıwlanbaytuǵın”, “gózzal-kórkem” sózleri ulıwmalıq bir ortaқ mánige eki sóz sinonimlik qatardı dúzip kelgen. Birinshi mısaldaǵı “minezi jaydarı-tez ashıwlanbaytuǵın” sózleri minezi jumsaq, sál násege ashıwı kelmeytuǵın, salmaqlı minezli adamdı názerde tutqan. Ekinshi gápte “gózzal-kórkem” sózleri arqalı attıń kórkemligin, sulıwlıǵın,

kóirse kóz toyatúgınday sırtqı kelbetin názerde tutıp tur. Joqarıdağı misallarda bayqağanımızday, sinonimlerdiń gápte qollanıw maqseti gáptiń kórkemligin arttırıp súwretlew, sonlıqtan sinonim sózdiń qaysı birin alıp qarasaq ta óz aldına ayrıqsha xızmet atqarıp turǵanın bayqawǵa boladı.

REFERENCES

1. Qálenderov M. «Qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdiń grammatikalıq, strukturalıq hám leksika semantikalıq ózgeshelikleri», Nókis. 1989-jıl.
2. Qálenderov M. «Qaraqalpaq tili sinonimleriniń qısqasha sózligi», Nókis. 1990-jıl.
3. Berdimuratov E. «Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya», Nókis. 1994.
4. Karimov K. “Aǵabiy” romanı . – Úrgenish: Xorezim, 2016.
5. Karimov K. “Aǵabiy”. Tariyxıy roman. I,II kitaplar. Nókis, Bilim, 2017.
6. Karimov K. “Aǵabiy”. III kitap “Aqqapshıq”. Xorezm baspası, Úrgenish 2016.
7. Karimov K. “Aǵabiy”. IV kitap “Qısıwmet”. Nókis, Qaraqalpaqstan, 2017.
8. Nurjanov P. “K.Karimovtiń ádebiy romanı haqqında oylar”. Ámiwdárya jurnalı, 2014, N2